

Ábrahám Barna

A magyar nemzetállam városai idegen szemmel – a dualizmus kori szlovák és román elitek nézőpontjai¹

A hosszú 19. század a magyarországi társadalom drámai változásainak időszaka, s ezen belül a nem magyar gazdasági, egyházi, kulturális elitek pozícióvesztésének a folyamata. A hazai németek, szlovákok, szerbek, románok a kiegyezésig izmos városi népességet mondhattak magukénak, majd ezek a dualizmus folyamán részben kiszorultak, ruralizálódtak, részben asszimilálódtak, s ennek következtében a *Város*, annak életrendje, nyelve, kultúrája és persze az ott székelő hatalmi és erőszakszervek egyre negatívabb színben jelentek meg a konzervatív sajtóban, broszúrákban és a szépirodalomban, hogy azután a század végén fellépő szlovák polgári demokratikus (csehszlovák orientációjú) irányzat éppen a nyugatos, urbánusabb értékek nevében szálljon harcba az „öregék” ellen.

Az alábbiakban az általam leginkább ismert két etnikumra szorítkozva érzékeltetem a szlovák és a román elitek városképét, majd terjedelmi okokból a kisebb városok kérdését csak érintve a valós és a virtuális főváros, Budapest és Bukarest megélését és megítélését tekintem át.²

A Város a szlovák és a román gondolkodásban és a polgárosodás valós folyamatában

Dacára azon ismételtetett tételnek, hogy közép-európai irodalomként a szlovákban is a falusi, paraszti tematika és értékrend uralkodik, le kell szögeznünk, hogy a 19. század hetvenes éveitől egyre gyakoribb a városi helyszín választása, városi szereplők felvonultatása. A század szlovák – és persze, nem csak szlovák – társadalmi gondolkodásának alapvető paradoxona, hogy egyrészt vallotta: a nemzet alapja a parasztság, azaz a falu, másrészt világosan látta, hogy a valós – pontosabban kialakítandó – nemzettudat és nemzeti kultúra csak a városokban szilárdulhat meg.³ A falusi lelkészek, tanítók szerepe meghatározó lehetett e tudat formálásában, azt intézményesíteni, reprezentálni és a mindennapok részévé tenni azonban elsősorban a városokban, legalább kisvárosokban volt

¹ A tanulmány a *Contrasting Romanian and Hungarian Histories (on the Anatomy of the Great Debats)* című, 128151. sz. nemzetközi OTKA-pályázat keretében készült.

² A főváros német és zsidó lakossága gazdagon dokumentált problémakör, a számtalan tanulmány helyett csak a két összefoglalóra emlékeztetnék: HAMBUCH 1999; FROJIMOVICS et al. 1995. A szerbeket összefoglalja: VUJICSICS–MUDRÁK 1997 és TÖMÖRY 2022. A görögökhöz átfogó összeállítás: a *Budapesti Negyed* tematikus – 2006. téli – lapszáma.

³ PICHLER 1998: 116–117.

lehetséges. Általánosságban, a jelszavak szintjén a városellenesség az uralkodó (mint Európa keleti felében mindenhol). Mikuláš Štefan Ferienčík indokolhatta kisvárosi helyszínválasztását (*Irma*) azzal, hogy „a szlovákok nem szeretik a nagyvárost, ahol oly könnyen elvesz a nemzeti jelleg és az ősi szokás”.⁴ Vajanský a publicisztika szintjén mitizálhatta a falut, egyik legfontosabb regényében (*Koreň a výhonky, Gyökér és hajtás*, 1895–1896) a Drevanský család differenciálódásával sugallhatta, hogy a paraszti világból kiszakadók sorsa az erkölcsi vagy akár fizikai pusztulás, de a jövőt ő is falu és város szerves kapcsolatában látta, ahol a saját talajon kinőtt, ténylegesen nemzeti város kifinomítja és reprezentálja a paraszti értékeket: a jövő városának fényes palotái között korszerűsített népviseletben vonul az elegáns közönség a színházba, s nemcsak ott, hanem a szószékről és a városháza termében is mindenhol a falu nyelve szól – de nemesedve, pallérozottan.⁵

Pezsgő és egyben szlovák nagyvárosról persze nem lehetett számot adni, ezért a dualizmus írásbeliségében a nemzeti szelleműnek tekintett (vagy vágyott) kisvárosok testésítik meg a fenti értékeket. A magyar olvasó számára a legismertebb Turócszentmárton, amely kis lélekszáma⁶ és nagyközségi státusa ellenére az 1861-es, területi autonómiát követelő Memorandum-gyűlésnek, majd az össznemzeti kulturális egyesület, a Matica slovenská befogadásának, később a vezető hírlap, a kulturális sajtó, a kórus és színtársulat működésének, az augusztusi össznemzeti találkozónak, az impozáns Nemzeti Ház rendezvényeinek, a könyvtár és a múzeum gyűjteményeinek, s nem utolsósorban a pénzügyi csúcsszerv szerepére igényt tartó Tatra Banknak köszönhetően mint *Prométheusz*, *Róma*, *Pantheon*, *Bethlehem*, *szent Mekka*, *Sion* jelent meg a költői alkotásokban. Egyre több szlovák ügyvéd, banktisztviselő, újságíró költözött ide, a jobb társaság és az intézmények gyarapodása ellenére azonban a település alig urbanizálódott – földszintes házikókból bújtak elő az augusztusi nemzeti bálba tartó frakkos, fehér kesztyűs ifjak, az álmos főutcán a szélén csordogáló szennylé mellett korzóztak az elegáns párok.⁷

Liptószentmiklós a bőr- és szőrmefeldolgozás révén a legvagyonosabb családok otthona lett,⁸ gyáraik szlovák munkások százainak adtak munkát, termékeik és a tanulni vágyó fiúk eljutottak külföldre. A század első felének eredményeire (közkönyvtár, műkedvelő színtársulat, a Tatrín össznemzeti egyesület) építve öntudatos polgári éthosz alakult ki. Az 1883-as nagy tűzvész után volt erejük gyűjtést indítani egy többfunkciós díszterem kialakítására (bár a pénz egyházi célra ment el), folytak a színelőadások, meszsze földön híres kórus (Tatran), továbbá olvasóköri és sokoldalú könyvkiadó működött.⁹

Rózsahegy a század derekán szlovák gazdasági központtá kezd válni, amiben nagy szerepet játszott a Makovický család – tagjai néhány generáció alatt liptói molnárokból, szabókból kereskedőkké, gyárosokká, bankárokká és értelmiségiekké lettek (ők a szlovák

⁴ FERIEŇČÍK 1860: 79.

⁵ VAJANSKÝ 1890: 2–3.

⁶ 1910-ben 4113 lakos, ebből 2720 szlovák (66%).

⁷ A város nemzeti szerepéhez: VANOVIČ 1993; VANOVIČ 1999a; VANOVIČ 1999b; THURZO 1997. A szegényes főutca jellemzése: HOLEC 1998: 178.

⁸ ČEBRATSKÝ 1898: 286; KÁLAL 1905: 72.

⁹ KOVAČEVIČOVÁ 1993: 21–22; Například: Liptovský (Svätý) Mikuláš 1997: 6–7.

Buddenbrookok a mai történész szavai szerint).¹⁰ A gyarapodó szlovák elit a helyi erőforrásokra (fa, tejtermelés) épülő és szlovák kézben tartható ipart kívánt létrehozni, ezt koordinálta, finanszírozta a Tatrát leköröző Rózsahegyi Hitelegylet Rt. A város kulturális szerepét erősítette egy kiadó, amely kalendáriumok, brosrák, folyóiratok mellett útjára indította a modern szlovák hírlapot.¹¹

Eltekintve további központok (Zólyom, Znióvár, Szakolca, Vágújhely) ismeretétől, nem hallgathatjuk el, hogy egyesek szemében a kisváros a provincializmus, a földhözragadság terévé vált, míg a természetesen nem szlovák nagyváros az egyéni felszabadulást, önmegvalósítást hozta meg számukra.¹²

A román megnyilatkozóknál hasonló kettősséggel találkozunk: egyrészt a román kultúra – általánosságban – faluorientált, „népies”, másrészt az arra fogékony szerzők büszkén mutatják föl az urbánus életmód, viselkedésminták térhódítását. A rurális identitás hordozója a román szépirodalom nagy része, most egy kevésbé jeles szerző, M. Pompiliu *Din orasiu* című versére utalnánk, nem éppen esztétikai értéke miatt, hanem mert a román polgárosodás szócsövének tekinthető *Familia* egyik korai számának címlapján jelent meg – a szokásos szerkesztői írások helyén. A honvágtyól kínzott lírai én előbb felsorakoztatja az idilli hegyi táj konvencionális elemeit – virágzó mezők, a pásztorfurulyából elővarázsolt doina, az esztéta szeretett állatai –, majd fölpanaszolja az őt elnyelő város lelketlen világát: pompás paloták, de kapuikon rongyos koldusok dörömbölnek; egoizmus, törtetés, bűn és gonoszság mindenütt. „El ebből a káoszából, sötétségből, ki a napfényre, a szabad levegőre, a messzi tájra [...]”¹³ Ám ennél sokkal jelentősebb támadás volt, méghozzá jó négy évtizeddel később a legelismertebb költő, Octavian Goga hírhedt Budapest-ellenes cikke, amelyben nemcsak a főváros magyar jellegét, hanem egyáltalán a magyar nemzeti kultúra létét is kétségbe vonta.¹⁴ Első vitapartnere, Braun Róbert szerint a költő város- (és zsidó-) ellenességét fejezte ki, általában pedig azt, hogy a hazai románságnak csak kis hányada lakott városokban, a kultúra úgymond a falusi papok, tanítók és módos parasztok ügye volt.¹⁵

Ám térjünk vissza az induló *Familiához*! A szerkesztő, Iosif Vulcan 1868 húsvétját olyan cikkel köszöntötte, amelyben elvonult Pest, a nagyváros nyüzsgéséből, ahol az állandó rohanásban összefolyik a hétköznapi és az ünnep, ám Nagyváradon mégiscsak azon járnak a gondolatai, hogy miért nincs ott városi olvasókör, mi várható a tanulóifjúság szervezetétől, hogyan működik a teológiai szeminárium kórusa, zenekara stb.¹⁶ Az ambivalens viszonyulás Ioan I. Lăpădatu egyik cikkében is tetten érhető: amikor az idegen – városi – iskolák elnemzetietlenítő hatásáról ír, a falusi fiúkat nem félti,

¹⁰ Egykorú méltatásuk: ČEBRATSKÝ 1898: 282. Mai feldolgozásuk: ĎURIŠKA 2007. A német párhuzamot lásd HOLEC 2007: 345.

¹¹ Az itteni elit szerepéhez: HOCHMUT 1969; HOLEC 1997: 54–56; KOVAČEVIČOVÁ 1998: 36–37.

¹² HUČKOVÁ 2012: 95–96. A kisváros irodalmi ábrázolását közép-európai dimenzióban is összefoglalja: KISS Gy. 2005; szlovák vetülete: KRŠÁKOVÁ 1998.

¹³ POMPILIU 1866: 409.

¹⁴ Egykorú magyar nyelvű közlés: BRAUN 1913: 199–204. Vö. *Ady Endre összes prózai művei XI.* 1982: 199–208.

¹⁵ BRAUN 1913: 204–212.

¹⁶ VULCANU 1868a: 153.

mert tiszta román háttérük megvédi identitásukat, ám az „intelligencia”, azaz a városi családok gyermekei föltöltődnek, azaz befolyásolódnak az idegen elemekkel való érintkezések során. Ugyanakkor ők is nyújthatnak pluszt, s ezért a vakációk alatt kíváncsian falusi és városi diákok együtt nyaraltatása: „Egy úrfi igazi román nyelvet tanulna egy legénytől, ez viszont amattól választékosabb modort, urbánusabb viselkedést sajátíthatna el.”¹⁷ S leszögezhetjük, hogy a lap hasábjain a konzervatív faluromantika inkább klorit, mintsem vezéreszme; egészében inkább az urbanizáció, urbanitás igenlése dominál. Az olvasók számos rövid, illusztrált városismertetőt olvashattak itt, ezek közül most a dinamikusan fejlődő Temesvár rajzát idézzük. Igaz, hogy a szerző felrója az őszinte, tartós kapcsolatok hiányát, ám fenntartás nélkül dicséri a szépnéket, kulturáltnak és módosnak aposztrofált „Kis-Bécs” ipari-kereskedelmi fejlődését, a közintézmények bővülését. Még az öt nép lakta város kevertségében is lát pozitívumot: talán éppen a megmaradás ösztöne és a versenyszellem diktálja ezt a dinamizmust, amely a román lakosságnak is jobb eszközöket, nagyobb jólétet biztosít, mint más vidékek.¹⁸ Hasonlóképpen pozitív Brassó nemzeti szerepe, gondoljunk kereskedelmi iskoláira, olvasóköreire, zenei egyesületére, sajtójára és a falai közé álmódott román színházra. Ez a város, mely egy emberöltővel korábban felcsillantotta egy vagyonos, nemzetközi jelentőségű kereskedőpolgárság kialakulásának esélyét,¹⁹ a kortársaknál mindenütt a nemzet regenerációjának egyik fókuszaként jelenik meg. A modernizáció iránt oly fogékony Lăpădatu, amikor a gyakorlati problémákat megvitató értelmiségi kör alapítására buzdította hallgatóságát, a kíváncsian új, vállalkozói mentalitás bölcsőjének tekintette a várost.²⁰ Elsősorban egyházi intézményei és sokrétű kulturális önszerveződési formái, meg persze a román pénzügyeket koordináló Albina Bank révén Nagyszeben is modellértékű a kor írásai-ban. Egy földrajzi munka kiemeli a sok román tisztviselőt, papot, ügyvédet, újságíró, professzort, kereskedőt, az élénk egyesületi életet,²¹ a történész Ioan Lupăș pedig visszatekintő brossúrájában emlékeztet a magyar uralom alatti dinamizmusra.²² A kortársak szemében ezenkívül a román urbanitás hordozója, a polgári társasélet közege Arad, Déva, Szászváros, Belényes vagy Szilágysomlyó.

¹⁷ LĂPĂDATU 1870: 518–519.

¹⁸ Temisiór’a 1866: 260.

¹⁹ Monografikus földolgozása: MISKOLCZY 1987.

²⁰ „Az a román központ, [...] ahonnan sikerrel kiindulhatna egy ilyen szellemi mozgalom, az az Önök városa, Brassó. [...] Amikor társadalmi életünk e reformjára gondolok, lélekben visszamegyek abba a nagy-szerű korba, amikor egy maroknyi lelkes brassói, megértve az idők szavát és a nép szükségleteit, megvetette e nemzeti kulturális központ alapjait. [...] Milyen örömeinkre szolgálhat a brassóiaknak, hogy szintén nekik szabta a sors feladatul, hogy [...] egy új kezdetről döntsének, és egy társadalomtudományi és közgazdasági kör alapításával megvessék egy új iskola alapjait, ahonnan kiindulhatnak azok az ismeretek és eszmék, melyek megkönnyíthetik helyzetét, fölkészíthetik létharcára ezt a leigázott népet. Akkor Brassó nevét Coresi és Popasu dicsőséges korszaka mellett egy harmadik címen is övezi majd az elismerés, s egyben a román tisztelet, erény és büszkeség.” LĂPĂDATU 1904: 28.

²¹ MOLDOVAN 1894: 116.

²² „Ez a sokoldalú, gyümölcsöző és jótékony aktivitás tiszteletre méltó tradíciókat eredményezett, s a román Nagyszebennek olyan aurát adott, mint a rendszeres munka, a kitartó törekvések, a kulturális fejlődés, valamint a termékeny gazdasági és politikai kezdeményezések városa.” LUPĂȘ 1928–1930: 31.

A szlovákok Budapestje

A legnagyobb (vagy Békéscsaba után a legnagyobb), szlovákok által is lakott település, Budapest helye ugyancsak ellentmondásos a szlovákság múltjában. Az 1720-as évek óta itt voltak, 1835-ben csak Pesten már 1200 fő, 1851-ben a Duna két partján összesen mintegy 5300 lélek.²³ A századfordulón az egyik legnépesebb szlovák városi lakosság élt itt – 1910-es hivatalos adatok szerint 20 359 fő, ami a rendszeresen idejáró idénymunkásokkal együtt ennek akár négyszerese is lehetett (Milan Hodža becslése), a századfordulóig évente átlag 2000-en érkeztek az északi megyékből megélhetést keresve.²⁴ A Brünnben megjelenő *Rovnost* 1896-ban 200 ezer pesti szlovákról tudott a nyári időszakban, s ha ez túlzott adat is, az év nagyobb részében legalább 50 ezer szlovákkal számolhatunk (Karel Kálal a századelőn 60 ezer főről tudott).²⁵ A század elején az általános válság bekövetkeztével már egyre nehezebb munkát találni, a közvetítőhivatal előtti sorokról tudósít a sajtó.

Ez a tekintélyes népesség azonban vegyes nyelvű, erősen magyarosodó környezetben élt, amely nem kedvezett egy szlovák társasági, szellemi élet, főleg nem egy erős nemzeti mozgalom kiépítésének. A város dinamikus fejlődésének köszönhetően a szlovákság részaránya folyamatosan csökkent: a 18. század végén még 10–12%, 1880-ban 6,1%, 1910-ben 2,3%.²⁶ Nem volt kedvező a pesti szlovákság társadalmi összetétele sem: 1880-ban a férfiak 43%-a napszámos, 26%-a iparos (főleg szabó, cipész), sok közöttük a drótos, a gyógyfüvekkel, olajokkal házaló. A lázas építkezések a század elejéig rengeteg szlovák kőművesnek, ácsnak, téglagyári munkásnak adtak kenyeret, mint azt a *Slovenský denník* is felemlíti 1900-ban: „Tavaszi elején sok férfi vándorolt le – igaz, vonaton – Pestre, hogy itt töltsék a tavaszt, a nyarat és az őszt, télre pedig hazatérjenek. Nem minden büszkeség nélkül mondogatják, hogy Pestet a szlovákok építették, hogy nincs olyan újabb pesti ház, melyen szlovák kéz ne dolgozott volna.”²⁷ Másrészt az iparosodás 1910-re jó ötezres szlovák nagyipari munkásságot hozott létre.²⁸ Megemlíthetnénk még egyéb jellemző foglalkozásokat, mint házmester, seprűárus, a nők körében a házi cseléd stb. Ez utóbbiak régóta indultak meg errefelé, a magyar kortárs együttérző szavakkal örököltette meg útra kelésüket és nem egynek bukását: „Sok költészet van ebben a karavánban. Ami a Bretagne- és Provence-nak Párizs, az a mi Árvánknak Pest.” Néhány szerencsés már útközben kap szolgálatot, valami úriember feleségül veszi, a többség viszont Pesten senyed, kallódik. „[H]a egy-egy szekér tolong között szégyenkönnyet s eltakart arcokat látsz, ezek árvai leányok, kik eljöttek szerencsét keresni, most pedig mennek haza, meghalni vagy bukni tovább. Hja – a nyomor!”²⁹

²³ FRIED 1990: 52. A század első felének szlovák világához lásd még: SZIKLAY 1991: 54–57; HEISZLER 1994: 16–22.

²⁴ KOVÁCS 2006: 14–15.

²⁵ RUTTKAY 1980: 17; KÁLAL: 1905: 52.

²⁶ GLETTLER 1989: 133, 136.

²⁷ Bieda na nás leti 1900a: 1.

²⁸ GLETTLER 1989: 136–137.

²⁹ GÁSPÁR 1879: 16, 19–20.

A budapesti, főleg napszámos munkások nyomorát a *Népszava* egy 1891-es cikke is szóná tette: „a tót munkás igavonó barmok munkáját végzi”, állati szint alatti igényekkel. Az *Építőmunkás* 1897-ben rámutatott: „A tót munkásnak semmilyen igényei nincsenek. Egész nyáron kenyéren, hagymán és pálinkán él, és csak ünnepeken eszik tepertőt.”³⁰

Voltak természetesen gazdagabb szlovák kereskedők, ipari vállalkozók, magas rangú tisztviselők, egyházi személyek – gondoljunk a két jelentős miniszterre, Baross Gáborra és Burián Istvánra, vagy Csernoch János hercegprímásra –, ám ők a magyar társaságokba, körökbe tagolódtak.³¹ A nemzethű elit viszont a kialakított konvenció szemüvegén keresztül látta a duzzadó nagyvárost: hideg légkör, az anyagiasság szemlélet uralma, az őszinte emberi kapcsolatok hiánya, nemzeti szempontból pedig a képet még rontotta, hogy az elnyomónak tekintett gépezet székhelyéről volt szó, s a magyar felsőbbrendűséget hirdető épületek, intézmények többek között a szlovákok adójából emeltettek (a sors fintoraként, mint látni fogjuk, jórészt szlovák kőművesek keze által).

Mindezek alapján természetes, hogy a nemzethű sajtó és a szépirodalom jórészt ellen-szenvet tükröz. A terézvárosi káplán, egyben politikus Ján Palárik darabjának jogász-hallgatója (*Inkognitó*, 1858) pesti jogásként lesz magyarrá, változtatja nevét *Jelenfyre*, játszik hajdúszerepet a magyar színházban.³² A szlovák evangélikus lelkészként 1873-ban ideköltöző Daniel Bachát verse (*A nagyvárosból*) szembeállítja az elhagyott patriarchális lipcsei tájat és a fenti vonásokkal ábrázolt Pestet, közhelyszerűen visszavágyva az otthoni tájra, hiszen itt költői vénája is sorvadásra ítéltetett.³³ Vajanský szemében a főváros fizikai-erkölcsi fertő, biológiailag és lelkileg pusztító közeg, olyan regényhősei mint a Pesten egyetemet kerülő, a végére mindenét elvesztő birtokos, Kazimír Podolský (*Repülő árnyak*, 1883), az ott gigerlivé finomodó, nevét is magyarosító molnárfiú, Laco Vrabel (*Gyökér és hajítások*, 1895–1896) meghalni mennek haza, és a szlováksághoz visszatérni nem képes nemesivadék, Andrej Lutišič (*Kotlín*, 1901) is pesti diákvezérként, párbajhősként lesz magyarabb a magyarnál. Ján Čajak renegáttá lett kereskedőfia (*A Rovesný család*, 1909) is pesti diákként indul meg a lejtőn, távolodik polgári gyökereitől, anyanyelvétől. A század elején megjelent verseskötetében a jogáshallgató Janko Jesenský is a pesti rohanó életforma léleksorvasztó hatását panaszolja, ugyancsak a menekülés toposzát állítva vele szembe.³⁴

A korabeli pesti szlovák sajtó lesújtó képet fest az itteni szlovákok életéről, különösen a századelő gazdasági recessziója idején. A *Slovenský denník* egy cikke 1900-ban a józsefvárosi munkaközvetítőről meg a városszéli kertek környékén szerencsésüket váró, éhező szlovákokról ír: tudomása szerint az elmúlt héten negyvenezer fő volt közülük munkanélküli. Négy-öt éve még tízezer szlovák kőműves dolgozott itt, ma nyolcszázan vannak.³⁵ Egy későbbi cikkben a lap a vidéki városokat tanácsolja e réteg számára.³⁶

³⁰ Mindkettőt idézi: SZARKA 1998: 202.

³¹ Névsorukkal szolgál: E. K. 1900, 1901. II. 1.

³² PALÁRIK 2014 [1858]: 18, 48, 60.

³³ BACHÁT 1873, 1874. Írói pályáját általában és főleg budapesti korszakát összefoglalja: HALÁSZ 2003.

³⁴ Idézi: KISS Gy. 2013: 65.

³⁵ Bez práce, o hlade 1900: 1.

³⁶ Bieda na nás letí 1900b: 1.

Ám a dolgozók helyzete is nyomorúságos. A *Stavtelsky Robotník* 1905-ben a nagyváros gyáraiba, építkezéseire áramló szlovákok életét mutatja be: a magas lakbérek, drága élelmiszerek miatt nem tudnak semmit félretenni. A szegényebb munkáscsaládokban a feleség is dolgozik, gyermekeiket egész napra a dohos, levegőtlen lakásba zárják.³⁷ A munkások iskolázatlansága, nem ritkán írástudatlansága még az olcsó szlovák polgári néplapok és a szocialista újságok terjesztését is igen megnehezítette. Az első szlovák szociáldemokrata lap, a *Nová doba* példányait hiába hordták végig fizetésnapon a kocsmákban, kávéházakban, sokszor csak 4-6 példány kelt el, ha pedig mise után a templomok környékén próbálkoztak, a pap érthető haragját vonták magukra, ki is prédikálta őket, mondván, ezt a munkáslapot „ördögök írják, és gonosz lelkek terjesztik”.³⁸

Másrészt a kicsit jobb bér is romboló lehetett a család számára, mint azt a *Slovenský denník*ben olvashatjuk:

„Pest nem lett az anyagi jólét forrása a szlovák kőműves számára. Igaz, hogy a megbízható, engedelmes, főleg pedig ügyes és szorgalmas szlovák kőművest mindenhol keresték és jól megfizették. Ám elcsábították azok a pesti szórakozási lehetőségek és élvezet, melyeknek már természeténél fogva is képtelen volt és most is képtelen ellenállni. Így azután a kereset nagy része Pesten maradt. Még nagyobb baj lett, hogy a szlovák kőműves elfelejtette, hogy meg kell becsülni a krajcárt. Volt is pénz, lesz is. Ezt a jelszót azután az otthon maradt asszonykák is jól megtanulták, akik a bér hazaküldött másik felét a maguk cifrázkodására fordították.”³⁹

Egy későbbi cikk is rámutat a pesti szlovák élet rákfenéjére: a széthúzásra, közönyösségre, a szegényebb lenézésére:

„A pesti szlovák egyszerre kölyök, férfi és amerikai. Idejön a meleg kunyhóból, valami kedves eldugott szlovák zugból – ide, a nagyváros rideg légkörébe. Munkába áll. Mindenhonnan süt ki a nyomor. Ez a szerencsétlen emberke örül, ha jut neki egy darab kenyér. Idővel megjön az esze. Pesten mindenkinek megjön az esze. S vele az igények. Én, nekem van jó ruhám, te meg, teneked nincsen, én, magam iparos vagyok, te meg egy munkás, én egy úr vagyok, te meg egy nyomorult senki, át is nézek rajtad.”⁴⁰

Szintén a *Denník*ben a katolikus szlovákságot összetartó pap, Eduard Sándorfi hosszabb cikksorozatot közölt, amelyben minden rendes szlovákot fölszólít, hogy lépjen be a kerepesi úti Szlovák Egyesületbe, mert szégyen, hogy 65 ezer lakosból a tagság alig 100 főt számlál. Szerinte az itteni módos, előkelő szlovákok kötelessége lenne az egyesületi élet szervezése, ám legtöbbjük a mai szokásnak megfelelően úgymond még szlovák anyját is letagadja. Az egyesületet a szlovák vállalkozások támogatására (*Svoj k svojmu!* Saját a sajátnak!) is fel kívánta használni: ha a szlovákság nem becsüli saját magát, „akkor ne csodálkozzunk, ha mindenki csak a pálinkavedelőt, a bamba bagózót látja bennünk, meg azt a nyámnyilát, aki csak arra teremtetett, hogy hajbókoljon minden kabátos előtt”.⁴¹

³⁷ FISCHÁK 1905: 1.

³⁸ RUTTKAY 1980: 40.

³⁹ Bieda na nás leti 1900b: 1.

⁴⁰ Peštianski Slováci 1900: 1.

⁴¹ E. K. 1900, 1901, III. 1.

Önálló kiadványában szintén az alkoholizmusból indult ki, hogy azzal szembeállítva az 1902-ben általa alapított Budapesti Katolikus Munkáskört népszerűsítse. A pesti szlovákok alantas helyzetét így jellemzi:

„A szlovákok [...] társasága a zsidó pálinkamérők, a butaság, a szenny és a nyomor. Vasár- és ünnepnapon összejönnek a templomban, utána viszont »ki-ki ment a maga útján«, egymással nem törődnek, mintha egymásnak nem volnának testvérei. Így azután elvesznek a pesti ricsajban, fel sem tűnik, mennyien vannak, ezért észre sem veszi őket senki. A szlovákok eddig csak nevetség tárgya voltak. Ám egészen más lesz a megítélésünk, ha saját Körünknek köszönhetően bebizonyítjuk a pestieknek, hogy a szlovák nem afféle kapcarongy, nem az a semmirekellő, minek minket sokan tartanak.”⁴²

Távlatilag saját keresztényszocialista szervezetek létrehozását ajánlja, mivel a szociáldemokrata vezetők miatt a szlovákok itt Pesten is úgymond a zsidók kezébe kerültek.⁴³

A helyi szlovák elit közönyössége miatt a kulturális élet szervezését a Pesten tanuló diákoknak kellett (volna) vállalniuk, ám egy 1900-ban megjelent olvasói levél szerint „az egyesületi esteken két-három egyetemista testvérünknel többet nagytítóval sem talál-ni”.⁴⁴ Az egyetemisták ígéretükkel ellentétben a meginduló munkássajtót sem segítették, mint a brünni *Rovnost* keserűen megjegyzi, ezek a fiatal értelmiségiek „talán bizony szégyellik munkás földijeiket”, és nem akarnak „segédkezet nyújtani az elnyomott nép felszabadításához”.⁴⁵

A diákok egyébként – legalábbis az Egyesület irodalmi szekciójában – némileg aktivizálódtak, mint azt a *Průdy* éves értékelése jelzi: 16 ülés, tucatnyi írásmű felolvasása, élénk viták.⁴⁶ A tömegek között is feltámadhatott a könyv iránti igény, mint a *Stavýtelsky robotník* egy 1903-as cikke is jelzi. Öröndetes, hogy a szlovák építőmunkás mostantól könyvet, újságot kölcsönözhet az építőmunkás-egylet könyvtárából:

„Nagyon meglepődtem néhány héttel ezelőtt, amikor egy mezítlábás, de tiszta öltözetű szlovák leányzó azt kérdezte a hozzá hasonló legénytől: Jancsi, elhoztad azt a könyvet, amit ígértél, azokkal a szép elbeszélésekkel? Bizony, bizony, nemrég még, ha láttam, hogy szlovák lányok körbevesznek egy legényt a pálinkamérés előtt, akkor csak ezeket az elszomorító szavakat lehetett hallani: Jancsi, no, fizess már nekünk édespálinkát, de tényleg, legalább egy hatos áráért! Aki ismeri a pesti szlovákok életét, örömkönnyek csilognak a szemében, ha azt a váratlan dolgot tapasztalja. Mert gondoljunk bele, milyen rettenetes itt Pesten a szlovák munkás élete, milyen nyomorúság az étele, milyen egészségtelen, zsúfolt lakásokban él, a vasárnap öröme meg jól bepálinkázik, utána otthon, családi körben verekedés, az éhező gyerekek sírása közepette.”⁴⁷

A *Slovenský denník*ben egyébként már korábban találunk híradást arról, hogy a Szlovák Egyesület kétszázkötetes közkönyvtárat állított föl. Ám az olvasási kultúrával még

⁴² SÁNDORFI 1904: 5.

⁴³ SÁNDORFI 1904: 6.

⁴⁴ REMESLNÍK 1900: 1.

⁴⁵ RUTKAY 1980: 34.

⁴⁶ Obzor mládeže 1909: 18.

⁴⁷ Zjav nový 1903.

gondok lehettek: eszerint a nép nem olvas, főleg nem komoly műveket, legföljebb „rém-történeteket meg olyan regényeket, ahol minden oldalon megölnek valakit”.⁴⁸

Az eddigi kép meglehetősen negatív, a szlovákok számára ellenséges közeget érzékel-tet. Ám vannak híradások, írói megérzések arról is, hogy lehetett ideruccanni vagy akár természetes módon, otthonosan élni a fővárosban, legalábbis megtalálni azt a közösséget, amely menedéket jelenthetett, és igényesebb szlovák szót, kapcsolatokat kínálhatott.

Daniel Bachát 1870-es években született novelláiban ritkul az idegenségerzés, a nemzeti látószög, már csak a nevek utalnak viselőjük eredetére.⁴⁹ Az ismert nőíró, Terézia Vansová lányregényéből (*Julika első bálja*) kiderül, hogy a messzi szlovák vidéken jól ismerik Pestből azt, ami fontos számukra: „[O]tt éppen most kitűnően lehet olcsón vásárolni, csak tudni kell, hol. [...] A Kerepesi úton vannak a legolcsóbb boltok, beljebb, a város felé úriasabbak, de drágábbak is.”⁵⁰ Karol Csecsootka szórakoztató kiadványából (*Ne vessünk!*) említeném a *Trepákék Budapesten* című írást. A vidéki szlovák család Szent István napján feljön Pestre, hogy megnézze a körmenetet. Az apa javaslata alapján mindegyikük másik utcán indul el, hogy többet lássanak a városból. Persze elkeverednek a nagyvárosban, szerencsére a rendőrség begyűjti őket, s az őrszobán találkoznak. Innen indulnak a Várba a processzióra. A történet nem az elrettentést szolgálja, hanem a falusi szlovákban a főváros megismerése iránti vágyat fogalmazza meg (a gazda számára presztízskérdés, hogy eljusson Pestre, mert a szomszédja is most járt ott, ő sem maradhat el tőle), bemutatva esetlenségüket, gyámoltalanságukat a városi közegben. A rajz a rendőr által vezetett Jankót ábrázolja bocskorban, bőrvövel, nagy kalapban.⁵¹

A valóságban persze otthonosan mozogtak itt, hiszen tízezrek találtak itt munkát, otthont. Mint a *Levél a kedvesnek* című humoros írás cselédlány hősnője, aki megkéri gazdasszonyát, írja meg a levelet az ő kedvesének (maga írástudatlan). Remek, életteli jelenetben írja le a szerző a két nő évődését, tréfálgatását – egyszersmind a kettőjük közti műveltségbeli különbséget –, ahogy a kellő formaságokon gondolkodnak: *Nanič-hodný korhelisko!* (Semmirekellő részeges!) kontra *Ctený pán Ondrej Lombár!* (Tisztelt Ondrej Lombár úr!), kigondolják a kérdéseket (borjazott-e már a Risa? stb.).⁵² A szlovák parasztlány gondolkodásmódja, beszédstílusa teljesen hagyományos, ami azt az üzenetet hordozza az olvasó számára, hogy a szlovák Pesten is önmaga maradhat, ez a város neki természetes élettere. Az itt gyerekeskedett leendő klasszikus költő, Ladislav Novomeský a modori tanítóképzőben ugyancsak elkápráztatta társait pesti élményeivel, „szinte falták a volt főváros utcái dramatikus jeleneteinek a leírásait”.⁵³ Ondrej Seberíni regényében (*A szlovákok és a szabadság*, 1886) elítéli ugyan a nagyvárosi élet konvencionális vadhajtasait, bűneit (a pénz uralma, bordélyházak, kártyabarlangok), ám a modern közlekedés vagy a Városliget élénk leírása minden ellenérzéstől mentes, a magyarkodó

⁴⁸ Stále knižnice 1900: 1.

⁴⁹ HALÁSZ 2003: 32–35.

⁵⁰ Idézi: KÄFER 1998: 153.

⁵¹ Trepákovci v Budapešti 1905.

⁵² List pre milého [é. n.]: 60.

⁵³ Idézi: KÄFER 1998: 154.

szlovák kalapos idekerült lánya pedig megtalálja a lélekűdítő ige, a megnyugvás hajlékát, a Kerepesi úti szlovák evangélikus templomot (otthon bizonyára a magyar istentiszteleten feltűnősködött volna – teszi hozzá a szerző).⁵⁴

Budapest és a nem magyar, így a szlovák elit viszonya tehát nem fekete-fehér, „egyszerre volt ijesztő, fenyegető moloch és csábító metropolis, karriert ígérő centrum. Ahol esetleg még menedéket is lehetett találni az otthoni kicsinyes nemzetiségi türelmetlenség elől.”⁵⁵ Valóban, az Emkében el lehetett húzatni a szlovák nemzeti dalokat, míg a szlovák vármegyékben kellemetlen következményei lettek volna.⁵⁶

Budapest tehát tízezrek természetes élettere vagy legalább úti célja volt, s adott történelmi pillanatokban fontos helyet foglalt el a szlovák kultúra gazdagításában vagy akár a politikai élet szervezésében.⁵⁷ Itt szerkesztették a két kormánybarát lapot (*Slovenské noviny*, *Vlast' a svet*), a század elején pedig itt fejtette ki a velük szemben álló Milan Hodža vagy Ján A. Wagner a maga lapszerkesztői, (a két *Slovenský denník* és a *Slovenský týždenník*) gazdaság- és politikaszervező tevékenységét, sokan mások is itt végezték egyetemi tanulmányaikat, a Szlovák Egyesület tevékenysége pedig gyakran a sajtóban is megjelent. Pest mint gazdasági központ lehetővé tette szlovák kiadványok megalapítását, másrészt itteni magyar kiadók sora adott ki szlovák nyelvű könyveket. A nagyipari munkásság megszületésének, a szociáldemokrata mozgalom megjelenésének köszönhetően itt jelentek meg az első szlovák munkáslapok, szocialista káték, brosúrák, naptárak. Összességében 1848 és 1918 között mintegy 60 szlovák folyóiratot szerkesztettek tartósan vagy időlegesen Budapesten, további 6 többnyelvű kiadványnak szlovák verziója is volt.⁵⁸ Csak az 1901 és 1918 közötti időszakra körülbelül 470 budapesti tételt tartalmaz a könyvészeti bibliográfia (igaz, hogy számos munka több kiadással szerepel).⁵⁹ Hodža lapja, egyben a főváros egykorú értékelése:

„A *Slovenský týždenník*nek az állam fővárosában kellett megjelenennie, ott csinálják a magas politikát, ott lehet hozzájutni a legértékesebb információkhoz a közélet minden területén, ott szabadabban lehet élni, biztonságosabban el lehet tűnni a különféle vidéki tirannusok, kiskirályok, a mi igazi fő ellenségeink elől. Hodža esetében egyesek felróják, hogy pesti iskolázottságú, azaz elsajátította a magyar politika egyes orientális módszereit. [...] Hodža Pesten elsősorban azt tanulhatta meg, hogyan kell modern újságot csinálni, miben rejtett a kisebb-nagyobb pesti lapok lendülete.”⁶⁰

A fentiek jelzik a főváros súlyát, az általa nyújtott anyagi, technikai lehetőségeket. Generációs távlatban azonban a szlovák nyelvhasználat és identitás nem volt megőrizhető: 1910-ben a második, már Budapesten felnőtt generáció körében a magyarosodás, legalábbis statisztikailag, elérte a 90%-ot.⁶¹

⁵⁴ VETERÁN 1996 [1886]: 82.

⁵⁵ KISS GY. 2013: 60. A szlovákok karrierlehetőségeire emlékeztet: HALÁSZ 1998.

⁵⁶ KÄFER 1998: 154.

⁵⁷ Egykorú szlovák mérleg: WAGNER 2003. Aggódo, elitélő magyar reakció: SZ. 1913. Mai összefoglalás a Michal Hrivnák szerkesztette, idézett tanulmánykötet mellett: KATUS 1999.

⁵⁸ POTEIRA 1958.

⁵⁹ FEDOR 1964. A dualizmus korának budapesti szlovák sajtóját és könyvkiadását áttekinti: ÁBRAHÁM 1998.

⁶⁰ ŠTEFÁNEK 1930: 82.

⁶¹ SZARKA 1998: 197.

A román Budapest

A románság a 18. századtól jelen volt az ország szívében, a tömegesen Pestre érkező „görög” kereskedők nem kis része macedoromán. Nélkülük nem lett volna pezsgő kereskedelem, pénzügyi tevékenység, és nem lettek volna a reformkorban olyan mecénások, mint Sina György (a Lánchíd építésének fő támogatója) és fia, Simon (az ő tevékenységének is eredménye az Akadémia székháza). Egyes román „házak” (a Lepora, a Grabovszky, a Lyka és más családok) román közösségi térként, irodalmi szalonként is működtek. A század második felére ez a réteg eltűnt, helyüket a pesti egyetem diákjai vették át egyesületükkel (Petru Maior Társaság), folyóiratukkal (az 1902-től megjelenő *Luceafărul*), illetve a századelő mintegy 2000 iparosa, gyári munkása.⁶² A régi világra pedig emlékeztetett Emanuil Gojdu (Gozsdu Emánuel) alapítványa, amely csaknem 4500 görögkeleti vallású egyetemistának, gimnazistának és egyéb tanulónak nyújtott ösztöndíjat, a kiegészítő támogatásokról nem is beszélve. A bölcs befektetés, a Gozsdu-udvar ma is a pesti belváros meghatározó eleme.⁶³

1850–1880 között a budapesti románok száma szinte stagnált. 1850-ben 363, míg 1880-ban mindösszesen 398 román írtak össze, 1910-ben viszont már 2777 román élt a fővárosban.⁶⁴ Egy 1914-es cikk szerint állandó román lakos: 6 kúriai bíró (kettő már nyugdíjas), 7 ügyvéd, 10 orvos, 6 tanár, 3 országgyűlési képviselő, 4 mérnök, 6 minisztériumi hivatalnok, 55 posta- és távíró-hivatalnok, 16 vasúti alkalmazott, 12 katonatiszt, 20 magántisztviselő, 10 nyugalmazott családfő és családja, 50 iparoscsalád, két rendőrkapitány, öt detektív, 30 rendőr, négy villamoskalauz, 300 egyetemi hallgató és körülbelül 2000 iparos és munkás.⁶⁵

Ha a németekhez, szlovákokhoz és persze a zsidókhoz képest a románság létszáma nem is jelentős, a korabeli román sajtó nem feledkezett meg róluk, akár *A román Budapest* címmel is jelenhetett meg híradás. Szerzője szerint „természetes dolog, hogy Magyarország fővárosában elég sok román él. Azon körülmények, melyek sorsunkat ehhez az országhoz kötötték, legalábbis a gazdasági és politikai érdekek mentén – kulturálisan és érzésben nem – hozzákapcsoltak minket a fővároshoz.” Elismeri viszont, hogy „a többi néppel szemben a románok nemigen képviseltetik magukat a fővárosban (amin egyébként a legkevésbé sem kell szomorkodnunk). Statisztika híján számukat megközelítőleg háromezer főre tehetjük.” Megoszlásukat illetően „a leginkább románok lakta kerület a VIII. és a IV. (a Józsefváros és a Belváros). Ezeket a románokat két alapvető kategóriába oszthatjuk: a diákok, akik inkább cserélődő elem, és a többiek, akik többé-kevésbé megtelepedtek itt, Budapesten.” Az állandó lakosok kapcsán „amikor a budapesti román kolóniáról beszélünk, általában a fővárosi román értelmiségiekre szoktunk gondolni, és elfelejtjük, hogy él itt nem kevés román iparos és munkás. Ez utóbbiak gyakran

⁶² BERÉNYI 2000: 37–47, 75–79, 87–112, 127–157; BERÉNYI 2011: 10–14.

⁶³ BERÉNYI 1995a: 46–48.

⁶⁴ THIRRING 1924: 187, 269.

⁶⁵ BERÉNYI 1995b: 187.

tartanak gyűléseket. Habár hatalmába kerítette őket a szocializmus szelleme, ami itt elkerülhetetlen, de legtöbbjük ragaszkodik román nyelvéhez és hitéhez. Ők szervezték a román munkásgyűlést, melyről annak idején Önök is tudósítottak.”

A szerző a romboló eszméken túl általában is aggasztónak látta nemzettársai helyzetét:

„Az itteni román értelmiségiek viszont nem keresik eléggé a kapcsolatot az iparosokkal. Szervezhetnének velük közös gyűléseket, és ösztökélhetnék őket, hogy a román régióban telepedjenek le, ahol oly nagy szükség van román középosztályra. Ahogy ma állnak a dolgok, a román kolónia, az értelmiségiek és a munkások láthatóan nehezen őrzik meg nemzetlétüket, egy-két generáció után menthetetlenül az elnemzetlenedés vár rájuk, beolvadván ebbe az idegen tengerbe.”

Lehetőleg ne is legyenek tehát románok Budapesten:

„Ne felejtjük el, hogy az itteni romanizmus, habár számosabb és erősebb, mint vélhetnénk, valójában a körülmények természetellenes következménye. Az itteni románok soha nem ereszhetnek gyökeret a városban, minden körülmény létükkel ellentétes. Mindig is idegenek maradnak, idegennek kell érezni magukat. Amint kezdik magukat otthon érezni, öntudatlanul máris megtették az első lépést az elnemzetlenedés útján. Jelen újság ezért joggal lépett fel minden olyan törekvés ellen, mely a románok Budapestre irányítását szorgalmazza.”⁶⁶

Minden románok fővárosa itteni szemmel

Nem volt román nagyváros a Monarchiában; viszont ott volt Bukarest, egy gyors léptekkel civilizálódó ország dinamikusan fejlődő fővárosa. Messze vezetne annak megvitatása, mennyiben volt ez a város román, volt-e bármiféle köze a vegetáló, stagnáló vidékhez, vagy csak – mint sokak véleményét Mihai Eminescu leszögezte – egy szervetlen, felülhelyezett réteg telephelye, a néma falvaktól fényévekre elszakadt szalonok, redakciók világa lett volna. Számunkra most az az érdekes, hogy a sűrűn idelátogató erdélyieknek, magyarországiaknak alkalmuk nyílt a nemzeti urbanizáció, urbanitás tanulmányozására, s itt is csak azt mondhatjuk, hogy a mérleg nem egyértelműen pozitív vagy negatív. Természetesen elismerik, örülnek a lázas építkezéseknek, az új bulvároknak; egységes homlokzatokat, macskakövezést, a levegőt hűsítő, tisztító fákat szeretnének látni,⁶⁷ élvezik a kulturált parkok nyújtotta enyhülést, a Băneasa szép alléit, árnyas fáit, szökőkútjait, elragadja őket az elegáns hölgyek látványa, nem mulasztják el megjegyezni, hogy a Cîșmigiul húsz éve még a Dâmbovița mocsara volt,⁶⁸ ám a polgári erények, a közélet hiányát is észreveszik. Most idézett szerzőnk úgy látja, a bojárok mentalitása, azaz a bezárkózás, a közügyek iránti teljes közöny vált mintává az alsóbb osztályok soraiban is.⁶⁹ Társasági

⁶⁶ Eredeti megjelenés: Tribuna [Arad], 11. iulie 1907, nr. 143, 2–3. Idézi: BERÉNYI 1995b: 152–153.

⁶⁷ Orasiulu București 1870: 130.

⁶⁸ GROZESCU 1867a: 251.

⁶⁹ „Ez a közönyösség azután sajnos napjainkig megmaradt, [...] ami azt eredményezi, hogy a bukaresti-eket csak a saját dolgaik érdeklik, míg a közügyek csak akkor, ha nem tudnak kibújni alóla. Így hát könnyen elképzelhetjük, hogy Bukarest társadalmi élete milyen stádiumban van, – azazhogy nincs is ilyen.” GROZESCU 1867a: 251.

élet nincs, vagy kizárólag családi, rokoni alapon szerveződik, legfeljebb az álarcosbálok nyilvánosak, s itt is mindenki egy-két ismerősével mulatja át az estét.⁷⁰ A nemzeti színház megítélése ugyancsak vegyes az erdélyiek híradásaiban: szerzőnk lelkesen – s talán némi túlzással – Európa egyik legpompásabb színházi épületének tartja, kitűnő színészekkel, ám nem hiányzik a közönség kozmopolitizmussal súlyosbított sznobizmusának ostromozása sem: csak a külföldi vendégművészeknek van sikerük, akármilyen sarlatánok is legyenek. A *Familia* szerkesztője helyt adott továbbá olyan cikkeknek is, amelyekben a széthúzás, Millo és Pascaly versengése meg a kormány közönye miatti elkeseredés dominált.⁷¹ A sajtót, illetve az irodalmi életet illetően hasonlóan negatív véleményekkel találkozunk. A nemzeti újságokat nem veszi senki, az egyetlen néplap vegetál, s a felső körökben maga a román nyelv is kiszorult a szalonokból.⁷²

A fenti vélemények az 1860-as évek végének viszonyait tükrözik. S bár Bukarest a következő évtizedekben a maga szaporodó intézményeivel, munka- és álláslehetőségeivel, erősödő diplomáciai tekintélyével egyre biztosabb hátszágává vált az erdélyieknek, kritikus megjegyzéseik később sem apadtak el. Ioan Slavici ugyan azt nyomatta a nagy-szebeni *Tribuna* fejlécébe, hogy minden román számára Bukarestben kel föl a nap, ám gondoljunk keserű szavaira a kozmopolita szellemű nemzeti színházról, ahol az erdélyi ember csak gúny tárgya, a butaság szimbóluma.⁷³ Holott – mint egy 1907-es, Nicolae Iorga történészhez írott levelében kifejti – a romániai elit felszínes magas kultúrájával szemben az erdélyiek – habár nem rendelkeznek hasonló intézményekkel – magasabb kulturális szintet képviselnek.⁷⁴ Végül csupán emlékeztetnénk egy másik nagy erdélyi író, Liviu Rebreanu Bukarest-tablójára, amely szintén nem éppen pozitív, a falvak végtelen nyomorával szembesítve még égbekiáltóbb az elegáns nagyvárosi közeg, benne a felelőtlen, korrupt politikusokkal, a redakciók gátlástalan szellemével és az egész lakosság laza erkölceivel (*Lázadás*, 1932).

Azért időztünk hosszasan a Bukaresttel kapcsolatos véleményeknél, hogy rávilágítsunk: az erdélyieket nem vakította el a nagyváros csillogása, s bár értékelték, használták a technika, a civilizáció vívmányait, többet, mást is vártak a várostól: társas kapcsolatokat, közös művelődést, szakmai, politikai szerveződést, pezsgő egyesületi életet, estélyeket, bálokat – a polgárok aktív részvételét a közösségteremtő folyamatban. Az urbanitás azon elemeit, értékeit, amelyeket harmonikus fejlődés esetén Magyarország fővárosában kellett volna megkapniuk, megélniük, ám a németekhez, szlovákokhoz, szerbekhez hasonlóan a dualizmus korában erre egyre kevésbé adódott lehetőségük.

⁷⁰ GROZESCU 1867a: 251.

⁷¹ GROZESCU 1867a: 251; GROZESCU 1867b: 260; STRAJANU 1868: 33.

⁷² GROZESCU 1867c: 298; STRAJANU 1868: 34, VULCANU 1868b: 403.

⁷³ Egy barátjától értesült, hogy maró gúnnyal, jobb esetben közönnyel fogadják az erdélyiek benyújtott darabjait. Az egyik bizottsági tag egyenesen ökörnek titulálta az erdélyi parasztot, aki mindig mindent kétszer mond el. Állítólag Slavici darabját is nullának minősítették, s közben az erdélyi tájszólást is neveltség tárgyává tették. De ez nem csoda – írja az informátor –, hiszen a hatvanfős bizottságban ő az egyetlen erdélyi, a többiek pedig jórészt nem is románok, hanem zsidók, görögök, örmények, bolgárok. Utólag maga Slavici is úgy értékeli romániai tartózkodását, hogy idealizmusával, őszinteségével nem illett bele a bukaresti társaságba. SLAVICI 1920: 11–14.

⁷⁴ SLAVICI 1920: 91. Magyarul idézem: ÁBRAHÁM 2019: 126–127.

Felhasznált irodalom

- ÁBRAHÁM Barna (1998): Szlovák folyóiratok és könyvkiadás Budapesten a dualizmus korában. In HRIVNÁK, Michal (szerk.): *A budapesti szlovákok kulturális öröksége*. Budapest: Etnikum.
- ÁBRAHÁM Barna (2019): Magyarországon, Nagy-Romániában, Erdélyben. Román transzilvanizmus 1918 előtt és után. In MISKOLCZY Ambrus – NAGY Levente – VINCZE Ferenc (szerk.): *Kulturális transzferek. Történelmi és irodalmi diskurzusok a román és magyar kulturális térben*. Budapest: Napkút, 122–143.
- BACHÁT, Daniel (1873): Z veľmesta. *Orol*, 4(9).
- BACHÁT, Daniel (1874): Z veľmesta. *Orol*, 5(8).
- BERÉNYI Mária (1995a): *A Gozdsu Alapítvány története (1870–1952)*. Budapest: Budapesti Románok Kulturális Társasága.
- BERÉNYI, Maria (1995b): *Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea (1821–1918). Documente*. Giula: Ed. Noi.
- BERÉNYI, Maria (2000): *Cultura românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*. Giula: Societatea culturală a românilor din Budapesta.
- BERÉNYI Mária (2011): *Mesélő házak. Románok Budán és Pesten*. Budapest: Budapesti Románok Kulturális Társasága – Magyarországi Románok Kutatóintézete.
- Bez práce, o hlade (1900). *Slovenský denník*, 1900. október 4. 1.
- Bieda na nás leti (1900a). *Slovenský denník*, 1900. október 18. 1.
- Bieda na nás leti (1900b). *Slovenský denník*, 1900. október 19. 1.
- BRAUN Róbert (1913): Goga Oktávián a magyar kulturáról. *Huszadik Század*, 14(2), 199–204.
- ČAJAK, Ján (1962) [1909]: *Rodina Rovesných*. Bratislava: SVKL.
- ČEBRATSKÝ (1898): Okolie ružomerské. In SALVA, Karol – KÁLAL, Karel (szerk.): *Sborník československý. Od Šumavy k Tatrám*. Ružomberok: Karol Salva.
- ĐURIŠKA, Zdenko (2007): *Medzi mlynmi a bankami. Dejiny rodu Makovickovcov*. Bratislava: Sl. genealogicko-heraldická spoločnosť.
- E. K. [Eduard Sándorfi] (1900–1901): Slovo k peštianskym rodákom I–VI. *Slovenský denník*, 1900 december 30.; 1901. január 1.; 1901. január 4.; 1901. január 5.; V. 1901. január 6.; 1901. január 8.
- FEDOR, Michal szerk. (1964): *Bibliografia slovenských kníh 1901–1918*. Martin: Matica Slovenská.
- FERIENČÍK, Mikuláš Štefan (1860): Irma. *Sokol*, 1(10–12).
- FISCHÁK, Ján (1905): Pred májom. *Stavýtelsky robotník*, 1905. április 15. 1.
- FRIED István (1990): Szlovákok Pest-Budán a 19. században. *Regio*, 1(3), 52–65.
- FROJIMOVICS Kinga et al. (1995): *A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem I–II*. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Városháza.
- GÁSPÁR Imre (1879): *Hazánk tót népe. (A tót nép, a tót költészet)*. Budapest: Tettey Nándor és tsa.
- GLETTLER, Monika (1989): Die Slowaken in Pressburg und Budapest um 1900. Slowakei. *Zeitschrift des Slowakischen Matus Cernak Instituts München*, 21, 121–183.
- GROZESCU, Julianu (1867a): Suveniri din Bucuresci. *Familia*, 3(21), 251.
- GROZESCU, Julianu (1867b): Suveniri din Bucuresci. *Familia*, 3(22), 260.
- GROZESCU, Julianu (1867c): Suveniri din Bucuresci. *Familia*, 3(25), 298.
- HALÁSZ Iván (1998): Szlovák karrierlehetőségek a dualizmus-kori Budapesten. Daniel Bachát és Ján Nepomuk Bobula életútja. In HRIVNÁK, Michal (szerk.): *A budapesti szlovákok kulturális öröksége*. Budapest: Etnikum.

- HALÁSZ, Iván (2003): *Cirkev, národ, štát. Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873–1906)*. Esztergom–Piliscsaba: PPKE BTK.
- HAMBUCH, Wendelin szerk. (1999): *Deutsche in Budapest*. Budapest: Deutscher Kulturverein.
- HEISZLER Vilmos (1994): Soknyelvű ország multikulturális központja. Németek és szlovákok a reformkori Pest-Budán. *Budapesti Negyed*, 2(2), 5–22.
- HOCHMUT, Zdenko et al. (1969): *Ružomberok. Historicko-vlastivedná monografia*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo.
- HOLEC, Roman (1997): *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*. Martin: Matica Slovenská.
- HOLEC, Roman (1998): Kultúra bývania meštianstva na Slovensku pre prvou svetovou vojnou. In MANNOVÁ, Elena (szerk.): *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900–1989*. Bratislava: Academic Electronic Press, 175–187.
- HOLEC, Roman (2007): Doslov. In ĎURIŠKA, Zdenko: *Medzi mlynmi a bankami. Dejiny rodu Makovickovcov*. Bratislava: Sl. genealogicko-heraldická spoločnosť.
- HUČKOVÁ, Dana (2012): Malomestský žáner v slovenskej literatúre na prelome 19. a 20. storočia. In PEKAROVIČOVÁ, Jana – VOJTECH, Miloslav (szerk.): *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava: Univerzita Komenského, 95–104.
- KÄFER István (1998): Pest-Buda – Budapest. A főváros jelentősége a szlovákok kultúrájában. In HRIVNÁK, Michal (szerk.): *A budapesti szlovákok kulturális öröksége*. Budapest: Etnikum.
- KÁLAL, Karel (1905): *Slovensko a Slováci*. Praha: F. Šimáček.
- KATUS László (1999): Szlovák politikai és társadalmi élet Budapesten a dualizmus korában. In GYÁNI Gábor – PAJKOSSY Gábor (szerk.): *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Debrecen: Csokonai, 137–151.
- KISS Gy. Csaba (2005): Városok a határon. Irodalmi adalék a közép-európai polgárosodás teréhez. In KISS Gy. Csaba: *A haza mint kert*. Budapest: Nap, 40–53.
- KISS Gy. Csaba (2013): Fények és árnyak – az ő Budapestjük. In KISS Gy. Csaba: *Nemzetek és előítéletek. Esszék, tanulmányok az Adriától a Balti-tengerig*. Budapest: Nap, 58–66.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa (1993): *Liptovský Svätý Mikuláš. Mesto spolkov a kultúry v rokoch 1830–1945*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa (1998): Ružomberok, mikrozrkadlo Slovenska. *OS*, 2(11), 36–37.
- KOVÁCS Anna (2006): *A szlovákok élete és kultúrája Budapesten a dualizmus korában (1867–1918)*. Piliscsaba–Esztergom: PPKE BTK.
- KRŠÁKOVÁ, Dana (1998): Obraz spoločenského života meštianskych vrstiev v slovenskej literatúre na konci 19. a začiatku 20. storočia. In MANNOVÁ, Elena (szerk.): *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900–1989*. Bratislava: Academic Electronic Press, 93–99.
- LÁNG József szerk. (1982): *Ady Endre összes prózai művei XI*. Budapest: Akadémiai, 199–208.
- LĂPĂDATU, I. Ioan (1870): Femeia romana. *Familia*, 6(44), 518–519.
- LĂPĂDATU, Ioan (1904): *Probleme sociale și economice. Ajută-te și Dumnedeu te va ajuta*. Brașov: [k. n.]
- List pre milého [é. n.]. In CSECSTKA, Karol (szerk.): *Tatári v Uhorsku. Tatársky plen*. Budapest: Viliam Měhner.
- LUPAȘ, [Ioan] (1928–1930): Sibiiul ca centru al vieții românești din Ardeal. *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, 5, 35–62.
- Mačekovci v Pešti (1896). *Kresťan*, 1896. január 19. 6.
- MISKOLCZY Ambrus (1987): *A brassói román levantei kereskedőpolgárság kelet-nyugati közvetítő szerepe (1780–1860)*. Budapest: Akadémiai.
- MOLDOVAN, Silvestru (1894): *Țara noastră. Descrierea părților Ardélului dela Mureș spre mătă-di și valea Muréșului*. Sibiiu: [k. n.].

- Například: Liptovský (Svätý) Mikuláš (1997). Rozhovor: odpovedá Soňa Kovačevičová. *OS*, 1, 6–7.
- Obzor mládeže. Zo života peštianskej mládeže (1909). *Prúdy*, 1(1).
- Orasiulu Bucuresci (1870). *Familia*, 6(11), 130.
- PALÁRIK, Ján (2014) [1858]: *Inkognitó*. Ford. Petró László. Budapest: Terézvárosi Szlovák Önkormányzat.
- Peštianski Slováci (1900). *Slovenský denník*, 1900. október 21. 1.
- PICHLER, Tibor (1998): *Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava: VEDA.
- POMPILIU, M. (1866): Din orasiu. *Familia*, 2(35), 409.
- POTEMRA, Michal szerk. (1958): *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*. Martin: Matica Slovenská.
- REMESELNÍK (1900): Z Pešte (Slovenský spolok). *Slovenský denník*, 1900. október 24.1.
- RUTTKAY, Fraňo (1980): *Robotnícka žurnalistika v sociálnom a národnom hnutí Slovákov (1897–1918)*. Martin: Matica Slovenská.
- SÁNDORFI, Eduard (1904): *Slovo ku kresťanským robotníkom*. Budapest: Redakcia „Posla sv. Antona”.
- SLAVICI, Ioan (1920): *Închisorile Mele. Scrisori adresate unui prieten din altă lume*. Iași: Viața Românească.
- Stále knižnice (1900). *Slovenský denník*, 1900. október 25. 1.
- ŠTEFÁNEK, Anton (1930): Hodža: osobnosť a práca. In ŠTEFÁNEK, Anton – VOTRUBA, František – SEĎA, František: *Milan Hodža. Publicista, politik, vedecký pracovník. Spomienky, úvahy, štúdie*. Praha: Českomoravské podniky tiskárské a vydavatelské.
- STRAJANU, Mihaiu (1868): Conversare cu cetitórioile. *Familia*, 4(3), 33.
- Sz. (1913): A budapesti tótok. *Pesti Hírlap*, 1913. október 24. 12.
- SZARKA László (1998): Pest és Buda mint szlovák politikai központ. In HRIVNÁK, Michal (szerk.): *A budapesti szlovákok kulturális öröksége*. Budapest: Etnikum.
- SZIKLAY László (1991): *Pest-Buda szellemi élete a 18–19. század fordulóján*. Budapest: MTA TTI – Argumentum.
- Temisiór’a (1866). *Familia*, 2(22), 260.
- THIRRING Gusztáv (1924): *Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben*. 1. kötet. Budapest: Budapest Székesfőváros Házinyomdája.
- THURZO, Igor (1997): Například: Turčiansky (Svätý) Martin (mesto demokracie a ekumenizmu). *OS*, 1(2), 28–32.
- TÖMÖRY Miklós Tamás (2022): *A szerb nemzeti mozgalom térhasználata és önreprezentációja Pest-Budán és Újvidéken 1860 és 1871 között*. PhD-disszertáció. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola.
- Trepákovci v Budapešti (1905). In CSECSOTKA, Karol: *Zasmejme sa. Veselé rozprávky, žarty a rozmary k obveseleniu slovenského ľudu v týchto smutných časiech*. Budapešť: Viliam Méhner.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban (1890): Mesto a dedina. *Národné noviny*, 1890. március 15. 2–3.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban (1943) [1895, 1896]: *Koreň a výhonky*. T. Sv. Martin: Matica slovenská.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban (1979) [1883]: Letiace tiene. In VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Letiace tiene. Pustokvet*. Bratislava: Tatran.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban (1943) [1901]: *Kotlín*. Martin: [k. n.].
- VANOVIČ, Július (1993): *Druhá kniha o starom Martine (1861/1875)*. Martin: Matica Slovenská.
- VANOVIČ, Július (1999a): Hľadanie strateného pachu [T. Sv. Martin]. *OS*, 3(7), 28–30.

- VANOVIČ, Július (1999b): *Tretia kniha o starom Martine (1875–1918)*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- VETERÁN [SEBERÍNI, Ondrej] (1996) [1886]: *Slováci a sloboda. Pravda a poézia*. Nad'lak: Vyd. Ivan Krasko.
- VUJICSICS D. Sztoján – MUDRÁK Attila (1997): *Szerbek Pest-Budán*. Budapest: Fővárosi Önkormányzat, Főpolgármesteri Hivatal – Szerb Fővárosi Önkormányzat.
- VULCANU, Iosif (1868a): Conversare cu cetitóriale. *Familia*, 4(13), 153.
- VULCANU, Iosif (1868b): Conversare cu cetitóriale. *Familia*, 4(34), 403.
- WAGNER, Ján A. (2003): Pesti emlékek. In KOVÁCS Anna – SZABÓ Orsolya (szerk.): *Szlovák életpályák a dualizmuskori Budapesten. Ján Nepomuk Bobula – Milan Hodža*. Budapest: MTA KKI – Józsefvárosi Szlovák Kisebbségi Önkormányzat, 25–48.
- Zjav nový (1903). *Stavytelsky robotník*, 1903. szeptember 1.